

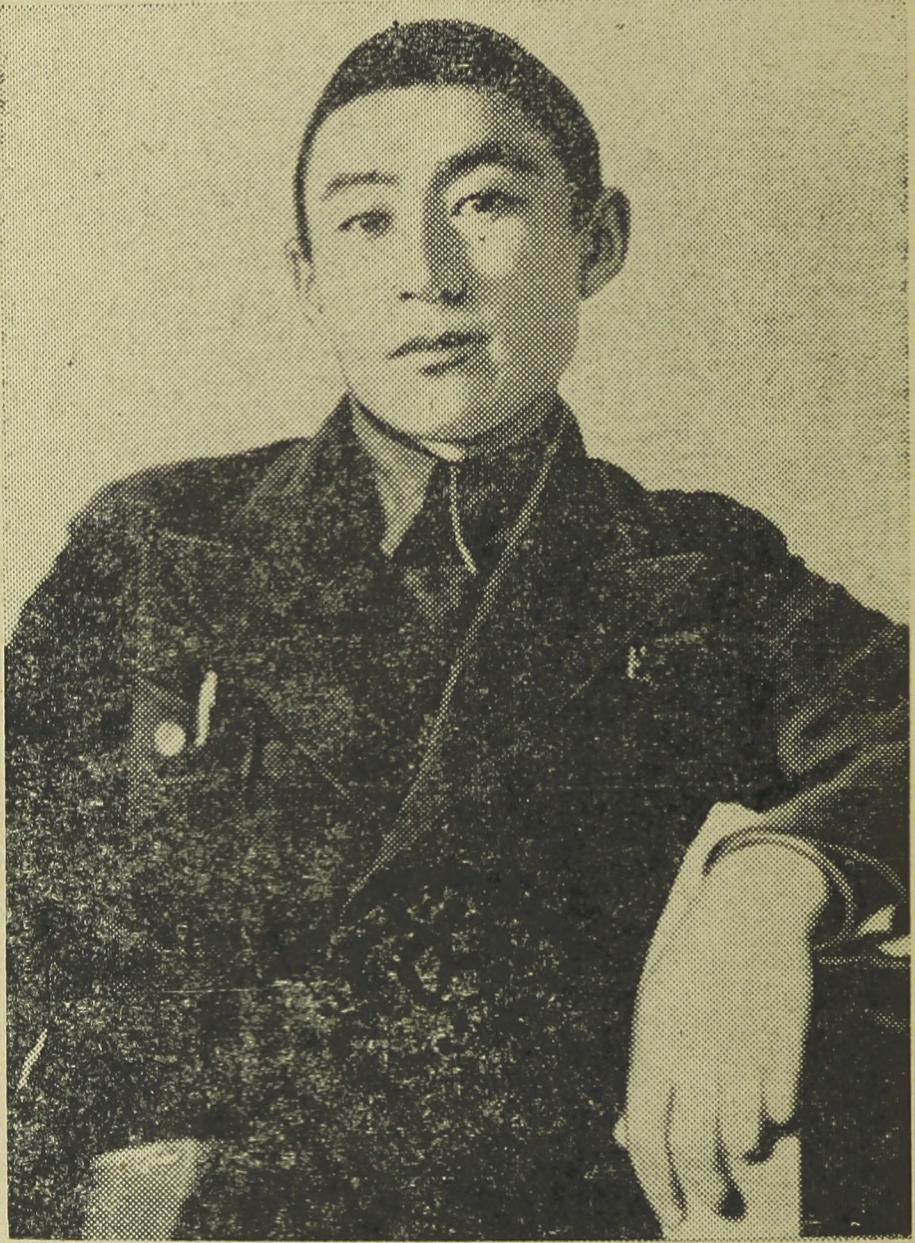
8464
Q67

У. Дон

ЗОХЁОЛНУУД

Donaldson

БУРЯАД СОВЕТ ЛИТЕРАТУРЫН ҮНДЭНЭ НУУРИ ТАБИЛСАГШАДАЙ НЭГЭН

Дондобын Цыденжап. Цыденжап Дондупович Дондубон... Эдэ нэрэнүүдые хорёод онуудай эхинһээ хойшо Буряад ороной уужам баян дайдаар дуулаа мэдээгүй хүн үгы байгаа. Ц. Дон... Богонихон аад, сууряан дуутай энэ нэрэ гушаад онуудта буряад уншагшадай дунда айхабтар ехээр суутай болоһон юм. Тээд 1937 оной намарһаа эхилээд, 1957 оной тэн болотор энэ нэрэ мартагдашаһан шахуу байгаа. «Арадай дайсан» гэжэ хардуулагдаһан хүнэй хэрэгынь сагааруулагдажа, 1958 онһоо эхилээд, буряад арад зонойнгоо дунда дахинаа ехэ хүндэтэйгээр дурдагдадаг, хожомынь бүри суутай болоо бэлэй.

Цыденжап Дондупович Дондубон 1905 оной апрелин арбан табанда Аяга нютагта түрэнэн юм. Бага наһанһаа хойшо үльгэр онтохо, түүхэ, таабари шагнаха дуратай һэн. Нютагайнгаа зарим үхибүүдэй, Дамбын Бадма гэжэ үбгэнэй монгол үзэгүүдээр бэшэгдэнэн номуудые уншахадань, Цыденжап хүбүүхэн айхабтар ехээр һонирхожо, би баһа үзэг номдо һурахам гэжэ эхэ эсэгэдээ мэдүүлһэн байха юм. Эхэ эсэгэнь таба наһаяа алхажа ябаһан хүбүүгээ тэрэ «Халзан баабайда» (Дамбын Бадмада) үзэг заалгаха гэжэ үгэнэн юм. Хэдэхэн һарын туршада Цыденжап хүбүүхэн үзэгтэ орожо уншажа, бэшэжэ шадаха болоо бэлэй. Һүүлээрнь зургаа наһатай хүбүүн Тоодхотын һургуулида (Ново-Никольско церковно-приходской училищидэ) дүрбэн жэлһээ үлүүхэнэ һураһан байна. Эхэ эсэгэнь хаба шадалаар тулюурхан боложо, ажал хүдэлмэридөө диилдэдэг болоходоо, эрхим һайнаар һуража байһан хүбүүгээ һургуулиһаань болуулжа, гэртээ асарха баатай болоһон юм.

Тэрэ гэнээр, 1916 онһоо хойшо Цыденжап саашадаа ехэ һураха дуратай байбашье, хаанашье ямаршье һургуулида һураагүй юм. Гэбэшье һуралсалаа өөрөө саашань үргэлжэлүүлжэ, хожомынь буряад интеллигенциин

эгээл олон юумэ мэдэхэ, ехэ хургуулитай, хэлэхэ, бэшэхэдээ бэрхэ хүнүүдэй нэгэн болоһон байна. Монгол, түбэд, хитад, буряад зохёолнуудые, Пушкинай, Гоголин, Толстойн, Крыловой, Дефогой болон олон бусад зохёолшодой бэшэһэн номуудые залуу хүбүүн ехэл ханамжатайгаар уншанан байна. Тиймэһээ тэрэнэй мэдэхэгүй юумэн үгы шахуу байхадань, нютагайхидынь «Дондобын ухаатай сэсэн хүбүүн Цыденжап» гэжэ дурдадаг болоо бэлэй.

Цыденжап Дондубон гүлмэр залуу наһанһаа нютаг нугынгаа ниитын хэрэгтэ эдэбхитэйгээр хабаадажа, бүри тиихэдэ нютаг зонойнгоо дунда ехэ хүндэтэй болоһон байна. Тэрэ уншанан, мэдэһэн юумэээ нютагайхиндаа хөөрөжэ үгэдэг, ном, журнал, газетэнүүдые уншажа үгэдэг байгаа. Мүн тиихэдэ Аяга нютагтаа түрүүшын эхин хургуули нээгээ. Хүн зоной, адуу малай тоо бүридхэлгэдэ, газар хэмжэлгэдэ хабаадалсаа. Арбан зургаа наһатайдаа тэрэ Бодонгууд сомоной ревкомой гэшүүнээр хунгагдаһан байна. Энэ үедэ тэрэ Шэбэртын нуга голоор байһан залуушуулай дунда комсомолой эхин эмхинүүдые байгуулаа, ажалша арад зоноо лама бөөнэрһөө, баяд ноёдһоо хамгаалан тэмсээ. Дуунуудые, пьесэнүүдые зохёогоо, ханын газетэнүүдые гаргалсаа. Гушадай хушунай гүйсэдкомой гэшүүнээр, түрүүлэгшынь орлогшоор, республикынгаа комсомолой түрүүшын пленумэй гэшүүнээр, Мухар-Шэбэрэй аймагай гүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшоор хунгагдаа. Энэ тэмсэлэй дүлэн соо тэрэ большевигүүдэй партиин гэшүүндэ абтаһан байна. Хүдөө нютагуудаар болоһон хубилалтанууд тухай мэдээсэл, зураглалнуудые газетэдэ бэшэдэг, арад зонойнгоо аман зохёол суглуулдаг байгаа. Эдэ бүхы һайн һайхан хэрегынь, дүй дүршэлынь Цыденжап Дондупович Дондубондо хожомынь «Буряад-Монголой үнэн» газетэдэ (харюусалгата секретаряар, хүдөө ажахын таһагые даагшаар, редакторай орлогшоор, редактораар) хүдэлмэрилхэдэнь ехэ тунһатай байгаа. Мүн тэрэ соёл-гэгээрэлэй комиссараар, Буряадай номой хэблэлэй редактораар ажаллаһан байха юм. Ц. Дон ВКП(б)-гэй Буряадай обкомой бюрогой гэшүүнээр, Пленумэй гэшүүнээр, БурЦИК-эй гэшүүнээр хунгагдаһан байгаа.

Ц. Д. Дондубоной эмхидхэхы шабадаринь уран зохёолой хүдэлмэридэнь тунһатай байгаа. Жэшээлэн хэлэхэдэ, Солбоной Туяа (П. Н. Дамбинов), Хоца Намсараев, Данри Хилтухин, Дольён Мадасон, Дамба Даши-

нимаев болон бусад уран зохёолшодтой хамта Ц. Д. Дондубон Буряадай Уран зохёолшодой холбооние байгуулалсаһан байна. Мүн тиихэдэ «Тэмсэлэй шэмэг», «Соёлой хубисхал», «Республикын хабар», «Буряадай гэгээрэл» гэхэ мэтэ альманах-номуудые эмхидхэлгэдэ эдэбхитэйгээр хабаадалсаһан юм. Гадна тэрэнэй хүтэлбэри доро «Бата зам» гэжэ буряадай түрүүшын литературна журнал, түрэл хэлэн дээрээ бэшэдэг буряад шүлэгшэдэй түрүүшын ном болохо Бавасан Абидуевай «Наранай туяа» гэжэ ном, «Уран шүлэгүүдэй дээжэ» гэжэ ном, эхилэн бэшэгшэдэй «Булаг» гэжэ ном-журнал, «Уран зохёолой түүбэри» гэхэн согсолбори гаргагдаһан байха юм. Мүн «Буряад-Монголой үнэн» газетын хуудаһанууд дээрэ «Алсагар Мархай» гэхэн шог-өгто булан эмхидхэгдэһэн байна.

1930 ондо «Тэмсэлэй шэмэг» гэжэ альманахай нэгэдэхи номерто «Ц. Дон. Шухата хюдалга» гэхэн гаршаг доро нэгэ һонирхолтой зохёол хэблэгдээ бэлэй. Энэ хэнэй зохёол бэ гэжэ уншагшадай һонирхоходонь, Цыденжап Дондулович Дондубоной болоо бэлэй. Ц. Дон гэхэн нэрэ хаанаһаа бии болооб гэхэдэ, Ц.— гээшэнь өөрынь нэрын түрүүшын үзэг, Дон — гээшэнь фамилиинь түрүүшын гурбан үзэг болоно. Тэрээнһээ хойшо уран зохёолшо «Ц. Дон» гэхэн хоёрдохи нэрэтэй болоһон байна.

«Шухата хюдалга» гэхэн рассказ соогоо Ц. Дон һая мүнделжэ байһан буряад совет литературада большевик хүнэй образ түрүүшынхиеэ зураглан харуулһан байна. Совет засагай, шэнэ байдалай түлөө сагаантантай хэгдэһэн хатуу тэмсэлэй үе саг энэ рассказ дотор харуулагдана.

Хойто жэлдэнь хэблэгдэһэн «Хэрэг бүтэбэ» гэхэн рассказ дотороо уран зохёолшо коммунын байгуулагдажа байһан үе саг байдал харуулһан байна. Эндэ үгытэйшүүлэй, дунда шадалтанай, ангиин дайсадай образууд мүн лэ түрүүшынхиеэ эли тодоор зураглагданхай. «Хиртэһэн һара» гэжэ зохёолынь манай литературада социалис реализмын ёһоор бэшэгдэһэн түрүүшын повесть болоно. Энэ хадаа хүдөө нютагуудта боложо байһан коллективизаци харуулһан зохёол болоно. Энээн соо үгытэйшүүлэй, дунда шадалтанай, ламанар, ноёдой образууд ехэ дэлгэрэнгыгээр, үргэнөөр зураглагданхай.

«Брынзын санха» гэжэ томо зохёолоо Ц. Дон роман гэжэ тэмдэглэһэн байдаг. Энэ зохёолни роман гэжэ Ц. Д. Дондубон 1936 оной апрелин 11-ндэ өөрынгөө га-

раар ород хэлэн дээрэ бэшэһэн намтар соогоо бэшэһэн байна. Энэ намтарынь КПСС-эй Бурядад обкомой парт-архивта хадагалагдажа байдаг. Энэ зохёолынь 1935 ондо лата алфавит дээрэ тусхай ном боложо гарахадаа «Ц. Дон. Брынзын санха. Роман» гэжэ бэшэгдэнхэй һэн. Энэ романай хэблэгдэн гараһан тухай «Бата зам» журнал соо (1936 оной № 1) иигэжэ мэдээсэгдэнэ: «Шэнэ номууд: Ц. Дон. «Брынзын санха». Роман». Колхозой байдалһаа абтаһан шэнэ социалис үеын темэтэй уран һайханай зэргээр тон үндэр зохёол. 320 нюуртай». Энэ номой техникескэ редактор байһан мэдээжэ поэт Цыден Галсанов 1980 оной апрелин 26-най «Буряад үнэн» газетэдэ «Ц. Дон манай зүрхэн соо» гэхэн статья соогоо энэ зохёолынь мүн лэ роман гэжэ тэмдэглэһэн байна. Уран зохёолшын жара наһанай ойдо зорюулжа «Правда Бурятии» газетэдэ хэблүүлһэн статья соогоо хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат С. Ш. Чагдуров, мүн лэ хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат Г. О. Туденов 1965 оной апрелин 16-нда «Буряад үнэн» газетэдэ толилогдоһон «Үндэнэ табилсагшадай нэгэн» гэхэн статья соогоо «Брынзын санха» гэжэ зохёолы роман болоно гэжэ бэшэһэн байна.

«Брынзын санха» гэжэ роман соогоо Ц. Дон «Хиртэһэн һарын» үйлэ байдалы саашань үргэлжэлүүлнэ. Тиихэдэ героинуудыньше, үе-сагуудыньше тад ондоо ааб даа. Юуниинь үргэлжэлүүлэгдэнэб гэхэдэ, «Хиртэһэн һара» соо хүдөө нютагуудта гушаад онуудай эгээл эхеэр шэнэ социалис хубилалтануудай һаял боложо байһан үе-саг, дүй дүршэл, эгээл түрүүшын алхамууд — коммуна эмхидхэлгэ харуулагдана. Тиихэдэ «Брынзын санха» соо тэрэнэй хойтохи үе-саг, үйлэ хэрэгүүд үргэнөөр зураглагданхай.

Ц. Дон «Лодорин зүүдэн» гэжэ шог-өгто (сатирическэ) прозын түрүүшын зохёолнуудай нэгэн болохо рассказ бэшээ һэн. Тэрээн соогоо хамтын ажалда бээ хойно табин, эдеэлхэ, унтаха гэхэдэ урагшаа, колхозой хүдэлмэри гэхэдэ хойшоо болодог хүниие яһалал шадама-раар ёгтолон, шоглон, наадалан харуулна.

Ц. Д. Дондубон хаанашье, ямаршье хүдэлмэридэ хүдэлхэдөө, хүдөө газарааршье, хото, тосхонуудааршье ябахандаа арадай аман зохёол (үльгэр, онтохонуудые, таабари, түүхэнүүдые, дуу, онһон үгэнүүдые) хододоол суглуулжа, бэшэжэ ябадаг зантай хүн байгаа. Тэдээн тухай статьянуудые бэшэжэ, газетэ, журналнуудай хуу-

даханууд дээрэ гаргадаг, зарим-зарим юумэнүүдыень уран найханай талаар болбосоруулдаг байгаа. Жэшээлхэдэ, «Үбгэн Жэбжээнэй-Мэргэн» гэжэ үльгэр Ц. Дон хэдэн жэлэй туршада суглуулжа, уран найханай талаар заһабари хэжэ, буряад аман зохёолой түүхэдэ олон түмэн уншагшадай уншахаар толилогдоһон түрүүшын үльгэрнүүдэй нэгэн болгожо гаргаһан юм.

Бүхы эдэ дээрэ дурдагдаһан Ц. Доной зохёолнууд уран найханай литература шэнжэлэгшэдэй (Г. О. Туденовэй, В. Ц. Найдаковой, А. Б. Соктоевой, В. Б. Махатовай, Ц.-А. Дугарнимаевай, Л. Д. Шагдаровай болом бусадай) хүдэлмэринүүд соо ямар нэгэ талаараа шэнжэлэгдэн үзэгдэһэн юм. Тиимэхэ би мүнөө эндэ зорюута тэдэ зохёолнуудые, тэдэнэй геройнуудай образуудые, үйлэ ябадалые шэнжэлэн харуулнагуйб.

Гэбэшье, Ц. Доной (Ц. Д. Дондубоной) намтар, ажабайдал, зохёохы, ниитэ-политическэ ажал ябуулга тухай гүйсэд дүүрэнээр бэшэгдээгүй байна. Тэрэ тоодо зохёолнуудыньшье гүнзэгы сохобоор, үргэн дэлисэтэйгээр шэнжэлэгдээгүй. Жэшээлхэдэ, «Үлэгдэл» гэжэ рассказынь «Улаахан пулаад», «Пионер багашууд», колхозой шэнэ дуунууд, Ленин, Сүхэ-Баатар, парти тухай дуунуудынь, очерк болон литература, фольклор тухай статьянуудынь дээрэ дурдагдаһан тэрэ «Зохёолнууд» гэжэ ном соонь ороогүй үлэшоо. Тиимэхэ олон уншагшадта тэдэнь мэдэгдэнэгүй, шэнжэлэгшэд, шүүмжэлэгшэдшье тэдэниие мэдэнэгүй. Энэ мүнөө танай гарта байһан ном соонь тэдэнэй зарим юумэнүүдынь хэблэгдэбэ.

Эдэ бүгэдэһөө гадна, Ц. Дониие (Ц. Д. Дондубониие) индустриализаци, хүдэлмэришэн анги тухай бэшэһэн түрүүшын буряад уран зохёолшо гэхэдэ зүб болохо. Гушаад онуудай эхээр баригдаһан Улаан-Үдын ПВЗ тухай гурбан номуудһаа бүридэхэ томо зохёол-роман бэшэжэ эхилээд, тэрэнэйнгээ түрүүшынь ном дүүргээд, «Тужа соо» гэжэ нэрлээд, 1937 оной сентябриин тэн багта республикынгаа номой хэблэлдэ (редактор М. Н. Имехеновтэ Чимидцу Дэлгэровна, уран зохёолшын хани нүхэр захилаарнь) тушаагаа һэн. Тэрэ зохёолынь буряад совет литературын түүхэдэ завод, хүдэлмэришэн анги, индустриализаци, олон яһатанай нүхэсэл, хани барисаа зураглан харуулһан түрүүшын томо роман байгаа. Тэрэнэй геройнуудынь ород, буряадуудай, казах, татарнуудай, узбек, хальмагуудай түлөөлэгшэд һэн. Тэдэнэр бултадаа эбтэй эетэйгээр Улаан-Үдэдэ паровоз-вагон бүтээлгын

завод барихадаа, хүндэ хүшэр байдалнуудаар тохёолдон юм. Сюжедынь, удхань ехэл һонирхолтой һэн гэжэ тэрэнэй зарим хэһэгүүдые радиогоор шагнаһан хүнүүд, ПВЗ-гэй литературна нэгэдэлэй гэшүүн байһан Африкан Бальбуров, уран зохёолшын хани нүхэр Чимидцу Дэлгэровна Дондубон болон бусад дурасхаалнууд соогоо бэшэһэн байна. Теэд тэрэ романиинь ном болгогдон хэблэгдэжэ, олон түмэн уншагшадта хүрөөгүй һалашоо. Юуб гэхэдэ, тэрэл 37-дохи оной сентябриин 22-ой һүни Ц. Д. Дондубониие абажа ябашоод һэн. Удангүй бэлигтэй уран зохёолшо Ц. Дон «арад зоной дайсан» гэжэ сонсохогдоод, хойто жэлэйн июниин 21-дэ саазалуулагдаһан юм.

Тиигэжэ арад зонойнгоо алдарта хүбүүн буряад совет литературын үндэһэ һуури табилсагшадтай нэгэн, өөрынгөө национальна литературада социалис реализмын арга боломжо анха түрүүн хэрэглэгшэдэй нэгэн, бэлигшадбаряар баян бэрхэ уран зохёолшо Ц. Дон һүүлшынгээ зохёол, томохон роман дүүргэжэ, хэблэлдэ тушаагаад, 1957 он болотор уншагшадтаа мартагдаһан алдаһан байгаа.

Ц. Д. Дондубон (Ц. Дон) хадаа арад зонойнгоо харата дайсан бэшэ гэжэ элирүүлэгдэн 1957 оной реабилитацида орохоһоонь хойшо зарим зохёолнуудын хэблэгдэн гараа: дээрэ дурдагдаһан номһоо гадна, ород хэлэн дээрэ Сергей Шагжиевич Чагдуравай оршуулгаар 1964, 1971 онуудта Буряадай номой хэблэлдэ «Жэбжээнэй Мэргэн», «Хиртэһэн һара», 1980 ондо Москвагай «Советская Россия» гэжэ номой хэблэлдэ мүн баһа «Хиртэһэн һара» гэжэ нэрэтэй номуудын гаража, олон түмэн уншагшадта мэдээжэ болоо.

Ц. Доной зохёохы ажал ябуулга, тэрэнэй зохёолнууд буряад совет литературын хүгжэн ургалгада, олон уран зохёолшодой зохёохы ажал ябуулгада горитойхон туһа нүлөө үзүүлһэн байна. Энээн тухай уран зохёолшод өөһэдөө ехэл оносотой оньһоор сэхэ руунь хэлэһэн, бэшэһэн юм. Жэшээлхэдэ, «Ц. Дон ёһото ехэ жэшээ боломоор томо уран зохёолшо, гражданин гээшэ» (Дондок Улзытуев), «Ц. Дон — энэ манай Мухтар Ауэзов» (Николай Дамдинов), «Ц. Дон — манай Шолохов» (Африкан Бальбуров), «Ц. Дон — манай Горький» (Данри Хилтухин), «Ц. Дон — ёһотойл минии багша — уран зохёолшо» (Матвей Осодоев), «Ц. Доной зохёохы ажал ябуулга — манай һажан абаха жэшээ» (Цыден-Жап

Жимбиев) гэжэ манай олохон уран зохёолшодой хэлэ-
хэн, бэшэһэн үндэр һайн сэгнэлтэтэй үгэнүүдые саашань
удаан үргэлжэлүүлмээр лэ даа. Бүхы эдэ һайн һайхан
үгэнүүдынъ ехэ зүб.

Ц. Доной зохёолнууд хадаа арад зониие, уншагша-
дые һайн, сэбэр, арюун һанаатайгаар, коммунист ёһо гу-
римаар хүмүүжүүлгэдэ хэлэшэ сэгнэшэгүй ехэ үүргэтэй
байһаншье, байнашье гэжэ үнэн сэхээр тэмдэглэхэ хэ-
рэгтэй.

Михаил Мадаев, уран зохёол
шэнжэлэгшэ, СССР-эй
журналистнуудай Холбооной
гэшүүн.

ХИРТЭНЭН ҺАРА

Повесть

Хара булангираар эбхэрэн урдаһан түргэн голой үертэ хэмхэрэн нуража байһан булар хара эрье мэтэ, хубисхалай дүлэнэй хурса нүлөөдэ хуушанай байдалай хуухаран һандаржа байһан гайхамшаг ехэ хубилалтын үедэ болоһон хэрэг.

«Эрэ хүн эндүүрдэг, эрье ганга нурадаг» гэжэ хэлсэдэг үгэ хуушаржа, «эндүүрэл хадаа һургаал болодог» гэжэ мүнөө хэлсэдэг болонхой. Энэнэй ёһоор Радна гэдэг ажалша үбгэнэйшье эндүүрһэндэ ямар гайхал байхаб...

Гэбэшье, бодото шалтагаангүй эндүүрэлшье гэжэ хаанаһаа байха һэм даа...

НЭГЭДЭХИ БҮЛЭГ

БУРХАН ТОРХО ХОЁР

Табан хоногто тахилайнь аршагдаагүй байха ушар Тэгшэхэн Раднын гэртэ урдань нэгэтэш үзэгдөөгүй хэрэг. Энээнэй урда тээ, нэгэ хэдэн жэлэй үедэ, Раднын гэрэй байдалые хойто жэлдэ имэ болоод байха юм гэжэ худалша хүнэй хэлэбэл, этигэмээр бэшэ, үнэншэ хүнэй хэлэбэл, гайхамаар хэрэг байгаа. Энэ ушар хадаа Раднын гэртэ сохом горитойхон хубилалта болоһые гэршэлнэ. Радныншье, юрэ Хужарта нютагайшье нилээд олон хүзэгтэй айлнуудай байдалда богонихон саг соо имэ эрид ехэ хубилалта болоһоной гол шалтагаан юун байгаа?.. Үмхи болоһон хуушанай заншал үрнин хүгжэжэ байгаа

эдир согтой шэнэ ёһон хоёр хоорондоо үхэлэй ехэ байлдаа хэжэ, залуу баатарынь забдагүй түргэн илажа байһан дээрэнээ имэ болобо гэжэ мэдэе. Мүн ажал байгуулалтын айхабтар ехээр хүгжэхэдэ, арад зоной сүлөөгүй болоһон дээрэнээшье гараһан шалтагаан байлсаха. Баһа бэшэ бэшэшье онсо шалтагаанууд байлсажа магад.

Раднын гэр соо хон жэн, бүрэнхышэг. Урдань үдэшэ бүри ялагар зулын гэрэлдэ һуужа байдаг бурхануудын мүнөө гунгарбаагайнгаа шэлэй саана харанхыгаар шобойлдожо һууна. Тиибэшье урдань сангай утаан баханатан мушхаржа, дабирхайлиг гашуубтар үнэрөөр гэрыень дүүргэжэ байна.

— Яагаашье бэрхэ саг болобо гээшэб, лама... гончог сүм!.. Хэзээ нэгэ амар жаргал ерэхэ юм? — гэжэ Раднын һамган Дулгар гэдэг гэмэрһээр бодожо, аляһа батаганын зутараһан соохор шара гуулин лаампа дотороо харшин хээд, хоёр зуруул зуража унтараагаад, гурбадахияа зурахадаа носообо.

— Юугээр ядажа байнабта? Бүхэли хүнндөө Дабаатанай хониной арһа элдэжэ һуухаа болиходоо зобобо гээшэ гүт? Иигээд һаяар хамтын столовотой болохобди, тиихэдээ сай мяхаашье шанаха хүдэлмэригүй болохош,— гэжэ тэндэ байһан Янжамын дуугархада:

— Дуугай бай! Би шамда хэлээгүйб,— гэжэ Дулгар хүгшэн хэлээд, аалиханаар бодожо, үхэг тээшээ ябана.

— Дэмы дэмы гэмэржэл байхадань юун болодог юм агшаб. Айлай хүгшэд хэрэгтэй юумэ хэлэжэ һуугшал,— гэбэ Янжама.

— Нүхэр, намайе бү һурга. Эсэгэшнишье юумэ хэлээгүй юм, байһаар ши һургаха болобо гүш, бү түргэдэ... Үгы, үхин, тэрэ нооһоо ээрэхгүй, баһа хайшаа ошобо гээшэбши?

— Коммунынгаа улаан буланда ошоод ерэхэм: комсомолой суглаан бии һэн,— гээд, Янжамын яаралтайгаар пулаадаа боожо, бушуухан ябахадань, Дулгар хүгшэн:

— Түргэн ерээрэй,— гэжэ хэлээд, гээгдэшэнэ.

— Зай,— гэжэ дурата дурагүй дуугараад, Янжама үүдэнэй саана гараһаар, аргаахан гүнгэнэн дуулажа, сарья болоһон саһан зүргэ дээгүүр шар-шар гэтэр түргэ түргэн алхалжа ошобо.

Дулгар хүгшэн гэр дотороо гансаараа үлэжэ, гүбэргүбэр гэмэрнэ. Үхэг соогуураа юумэ бэдэржэ, оложо ядана. Тиигэжэ байтараа, һанаа алдажа:

— Үнөөхи хүбүүнэйми оймһон яашоо гээшэб даа, шагабша шэнээр татажа үгэхэ гэжэ ханаа хэм... Тэрэ барһанайми хүлынь дааража ябана гү? — гэнээр, хоёр хуушан хахархай оймһо гаргажа, тоһо бурьяса нэжэрээд, хайшаа абажа, хандархай шагабшыень таһа хайшалжа, орон доогуураа хаяжархёод, нэгэ монсогор ээрэн ноһо гаргажа, залган үүдхэжэ эхилбэ.

Газаа ерэжэ ябаһан хүнэй шэмээ үбэлэй сэлмэг хүйтэн үдэшэ һонорхоноор дуулдажа, гэнтэ гэшхүүр дороһоо Тайга гэдэг нохой сошордонгёор хоёр-гурба удаа «һаб-һоб» гэжэ хусаад, эзэнээ танихадаа, эшэһэн мэтэ боложо, гансата абяагүй болошоно.

— Сэг! Шүдхэршни яана гээшэб! — гэжэ Раднын дуугархашье дуулдаба.

Дулгар хүгшэн яарамгай бодожо, үбгэмни ерээ ха юм гэжэ, сай халаахаяа бэлэдхэнэ. Тиигэнээр байтарнь, Радна орожо ерээд, шүрбэгэрхэн хара һахалайнгаа сэн бун нэгсэрэн унагаажа байха зуураа хэлэнэ:

— Бадмын газаа һүрилһэн тарьяа сохижо арай гэжэ дууһабабди. Зариманиинь үшөө хиидхэгдээгүй. Машинануудаа Шагдарай газаа абаашажа тодхообди. Олон хүн хүдэлхэдөө, баһа урматай байна даа. Зургаан зуу гаран бухал тарьяан нэгэ үдэр соо сохигдошобол даа. Урматай гээшэнь!

Радна гээшэ набтаршаг аад, багжагар сула бээтэй, үлүү дутуу зангүй, сэхэ шулуун, боро мүрэй хүн бэлэй. Үнэндөө Сэбэгэй Радна гэжэ нэрэтэй болобошье, нютагаархининь үбгэ эсэгынь нэрээр Тэгшэхэн Радна гэлсэдэг байгаа. Нютагаархининь томоотой хүн гэжэ тоолодог бэлэй.

— Үдэр ямар хооллообта? Хэр эсэжэ ерэбэш? — гэн Дулгар ханаагаа зобонгёор асууна.

— Һайн эдеэлээбди даа! Мүнөөдэрэйхи шэнгеэр ажалаа хэжэ байбал, жагсаахагүй байнабди. Энэ коммунашье ехэ түргөөр өөдэлхэ байна даа. Манайхи, юрэдөө, коммунада зүб ороо байнабди гэжэ би мүнөөл мэдэбэб. Коммуна хэзээш шүүхэ гээшэ ха. Ажал хэхэдээ хүсэтэй, ондоохон байна, — гэжэ Радна коммунын ажалда ханаһан янзатай хэлэнэнэйнгээ һүүлээр гэр дотороо хараашалаад: — Янжамамнай хаана ошооб? — гэжэ асууна.

— Ямар юумэнэинь суглаан гэгшэб, баһа гараад ошоно бэлэй. Хүнэй үгэ дуулахаа болёо. Оёхо хадхаха юумэмнайш ехэ... Үнөөхи хүбүүмни яажаш ябаа юм, оймһо гуталынь муу юм һэн. Хамууна, хамууна гээд лэ, ши

саг үргэлжэ ябажа байхаш, үхин гэртээ байжа нуужа, юумэ хэхэгүй — би гансаараа хайшааш хүрэхөө боли- боб. Энэ бурхан тахилнай табан хоногой аршагдаагүй, тооно шорой даражархёо... — гэжэ Дулгар гэмэржэ яба- жа, галаа түлинэ.

— Хайшан гэхэб даа. Залуу үхибүүд ябахаа ханаа юм бээ. Ябажа ябахандаа юумэш нураха, долорхо бор- лохо, бээдэнь тунатай байха юм ааб даа, — гэжэ Радна даруулан хэлээд, хоймортоо забилан нуужа, үбэрһөөн алшуур гаанан хоёроо гаргажа, хатуу набшан тамхи бааяса татана.

— Нёдондо үбэл хамуунаһаа хүнүүдэй гаража бай- хада, харин гарашоод байбал, мүнөө яһа амар юм һэн ха. Манайхи зэргын айлнууд гараад, ямаршьегүй байжа байна даа. Хүн зон юу хэлсэнэб, хайшаа юм энэш, юрэ- дөө? Мүнөө гаража болохогүй юм гү? Артельшье гэжэ бии ха юм, манай зэргын айлнууд хамуунаһаа гараад, артельдэ орожо байна. Ши, гахай шэнги, нэгэл зүдхэһэн тээшээ зүдхэжэ ябаха ехэ тэнэг хүн гээшэш, — гэжэ Дул- гарай енгүүтэйгээр гэмэрэн хэлэхэдэ, Радна лаампын гал алдангүй хаража, бодолгото болон, нилээд удаан абяагүй нууна. Тиигэжэ нуутараа, нэгэ гартаа гүсэтэй сай, нүгөө гартаа табагтай хилээмэ аяга хоёрые баряад, асаржа ябаһан Дулгар тээшэ хаража:

— Дулгар, огто ойлгоногүй гээшэш. Хэрэгтэ хэрэг- гүй юумэ шашажа нууха саг болёо гэжэ мэдэ. Коммуна- да байхадаа манай муудаһан ушар үгы. Мүнөө бүхэли жэл шахуу хүдэлмэри хээд, коммунаһаа гараха гэжэ юу бэлэй, — гэбэ.

— Ши нэгэ жэл хүдэлмэри хэһэнээ юу хэлэнэбши, бүхэли наһаараа хүдэлмэри хэһэнээ һаныш. Мэдэхэ ша- даха зон, Ниматаншье, хамуунада ороогүй аад, ямар- шьегүй һайн байна даа, — гэжэ Дулгар шангарба.

Тиихэдэнь Радна хашарһан хэбэртэй, нюураа урша- гад гүүлээд, хилээмээ ехэ ехээр үмхэжэ, сайгаа түргэ түргэн хорожо нуутараа, хэлэнэ:

— Галуу дууряжа, турлааг уһанда орожо үхэбэ гэ- һэн шэнги, бидэ Сэбээнэй Нимые дууряжа яба- ха гүбди? Саг үргэлжэ гэмэржэ байха юумэ үгы. Би коммунаһаа, юрэдөө, гарахагүйб. Гарабал ши өөрөө га- ража бай.

— Тиигэжэл ходо хэлэгшэш! — гээд, Дулгар бодол- гото болон нуутараа, — намда коммунада байхада ха- маагүй. Гансахан таба гурбан үхэрэйнгөө һү мэдэхээ бо-

лиходоо, хэсүү шэнги байна даа,— гэжэ хэлээд, Дулгар абяагүй боложо, ойроо байһан оймһоо абажа, мэргэжэ-һэн гараараа гайхалтай түргөөр үлхэн оёжо һууна.

Раднын гэртэ иимэ ярилдаан ганса мүнөө үдэшэ то-хёолдоһон бэшэ. Хужарта нютагта үнгэрөөшэ үбэл хам-тын ажалнуудай олоор тогтожо, тэрээндэ арад зоной ниитээрээ орожо эхилһэнһэнь хойшо үдэр бүри үбгэн хүгшэн хоёрой хоорондо иимэ арсалдаан, иимэ хэлсээ шүүмжэлэл үргэлжэ гарадаг болоһон байгаа.

Радна сайлажа садаад, ойроо байһан ябаган шэрээ абажа, толгой дороо дэрлээд, өөдөө хаража хэбтэхэ зуу-раа, маша олон юумэ бодоно. Залуу наһандаа зобоһо-ноо, үдэр һүни илгаагүй хүшэр хүдэлмэри хэжэ ябаһа-наа һанажа, мүнөө сагай ондоо боложо, шэнэ ёһоной дэлгэржэ байһые гайхажа, хүнэй ябадал яагаа жэгтэй гээшэб, сагай эрьесэ ямар һонин гээшэб гэжэ сэдхэнэ. Тиихын забһарта мүнөө һаяхан Дулгарай «бүхэли наһаа-раа хүдэлмэри хэһэнээ һаныш... таба гурбан үхэрэйнгөө һү мэдэхээ болиходо хэсүү шэнги байна» гэжэ хэлэһэн үгэнүүд илангаяа хүсэтэйгөөр досоонь хаха орожо, ком-мунада хамталһан зөөриэ шаналха харамнаха һанал гэнтэ ургажа: «Иигээд лэ һалашаха юумэ байгаа гээшэ гү, хайраншые зөөри!» — гэжэ сэдхэлдээ гэмшэнэ. Ба-һа тиигэжэ байтараа, үнгэрһэн үбэл коммунын анхан тогтохоһоо хойшо болоһон ушарнуудые дууһан һа-наандаа оруулна. Коммуна тогтоохо тухай суглаанай боложо байхада, арба гаран үхэртэй, гуша шахуу хонитой, гурбан хүдэлмэрийн унаатай, бүхэли наһаа-раа хүниие нэгэ үдэр зараа мүлжөөгүй, наймаа хон-жоо хээгүй, өөрынь зэргэ шадалтай Шагдар, Бата гэгшэдэй коммунада орохогүйбди гэхэдэнь, нюдарга-най нүхэр гээшэт, танда тусхай налог ашаха ёһотой гэжэ аймагһаа ерэнэн тушаалтан Ошорон гэгшэ хэлэжэ байһан бэлэй. Тэрэнэй һүүлээр Хужартын сомо-ной зон бултаараа шахуу колхоздо ороо һэн. Тиихэдэнь зоной гуримаар байха гэжэ өөрөөшые коммунада орошо-һон байгаа. Удангүй, һүүлээрнь Ошороной хэлэһэн бу-руу боложо, колхоздо хүн бүхэн һайн дураараа орохо ёһотой гэжэ дээрэнээ заабарийн гарахада, зарим зон гэдэргэ коммунаһаа гараа һэн гэхэ мэтын зүйлнүүд бү-гэдэ тон элихэн һанагдажа, ехэ жэгтэй мэтэ үзэгдэбэ.

Тиигэжэ хэбтэһээр, Радна дуур-дуур гэжэ, тарья со-хидог машинын хажууда барагдашагүй олон боолтонуу-дые асалан хаяжа, дууһажа ядажа байһанаа зүүдэлбэ.

— Радна аа! Бодожо, хэбтэрээ заһаад, унта,— гэжэ Дулгар хүгшэн шангаар дуугарба.

Һажажа хэбтэһэн Радна гэнтэ һэрижэ, бушуухан бодод, нойрмог байһан нюдээе гарайнгаа араар аршажархёод, харахадань, Дулгар үнөөхи оймһоо оёжол һууһан хэбээрээ байна.

— Унтан алдажа хэбтэбэлби: эсээ сусаа байнаб,— гэжэ Радна, хажуугаараа таамаг тэмтэрэн, алшуур гааһаа бэдэрнэ.

— Үдэр бүри имэ хүшэр хүдэлмэри хэжэ байгаад, эсэхэшни юунэй гайхал байхаб. Эртэнһээ амаржа унта. Яһаншье ехэ ажал хүдэлмэри гээшэб даа! — гэжэ Дулгар хэлэнэ.

— Ехэш гэжэ даа, хэдэг лэ ажал байгаа юм бэээ. Ажалһаа огтошье тунхаринагүйб. Таряагаа бушуухан сохижо дууһаха хэрэгтэй болоод байна,— гэжэ анханай хүдэлмэришэ аад, мүнөө олоороо хүдэлмэрилхэдэ бүтэмжэтэй байхадань урматай хүхюун ябаһан Радна үнэн сэдхэлһээ хэлэнэ. Тиигээд татажа байһан тамхинайнгаа утаае нэгэ янзаар бур-бур бааяса табижа, гэдэһэндээ тулам шэрэһэн нэгэ томо тархаанай шэрээгэй һүүдэртэ ороходо, тэрэниие алаха һанаатай гэтэжэ, һаруулда гарахыень хүлээн һууба.

— Байза, үглөө эртэһэн бодохо хэрэгтэй байна. Дулгар, эртэһэн бодооройл даа,— гэжэ Радна хамар дороо дуугарна.

— Зай,— гэжэ Дулгар гүбэд гээд,— үнөөхи үхимнай яашоо гээшэб, юрэдөө!..— гэжэ залхууршаһан янзатай, оёжо байһан оймһоо ойроо табижа, туйбынгаа хойгуур маажана. Ехээр эһнээлнэ. Хажуудаа байһан гүсэтэй сайһаа нэгэ аяга хэжэ, гудамхин уугаад, шабхарууень пезшэнэй хаяада шалд гэтэр шабан хаяжархёод, лаампынгаа голые өөдэнь гаргажа, гэрэлыень ехэ болгоно. Эхын сэдхэл энэрхы тула, хотодо һургуулида байһан Гарма хүбүүндээ һанаагаа зобожо, яабашье оймһыень түргэн дууһажа, дары эльгээхэ гэжэ, хэршье алжааһан залхуурһан болобошье, үнөөхи оймһоо абажа оёно.

Радна гутал хубсаһаа тайлаад, һууриһаа бодожо, дэрэ дэбисхэрээ заһажа байха зуураа, һураһан юумэ һураар татуулхагүй гэдэгшэлэн, үбһэ түлээн, мал адууһан, таряа талханай үнэ сэн гэхэ зэргын гэр тойроной үмсын ажахын асуудалнууд, нэгэ ойлгон гэхэдэнь, толгой соонь худхалдан һанагдажа байба. Тиихэдэнь коммунада орожо, үмсын ажалгүй болоһон аад, юу хэрэггүй

юумэ һанажа байна гээшэбиб гэжэ Радна бээ буруушаан, коммунада ороһоор жэл үнгэртэр мартагдахагүй яһан жэгтэй заншал гээшэб гэжэ гайхахатаяа хамта, коммунынгаа ажахые хүгжүүлхэ баяжуулха хүсэл гэнтэ хүбшэлһэн мэтэ, өөрөө мэдэнгүй дуугарна:

— Сэбээнэй Нима бэшэгтэшье һайн, ажалайшье, наймаагайшье бодолгодо бэрхэ хүн гээшэ — коммунада ороод, ударидаа бол, энэ коммуные бэлээр баяжуулха һэн ха даа. Ушар мэдэхэ хүн аад, дэмы ороногүй гээшэ, али нэгэ ушар байгаа юм гү? — гэбэ.

Тиэхэдэнь Дулгар тодожо абаһаар:

— Нима ухаатай хадаа баяжаа юм бээ даа. Нэгэ-нэйнгээ соолго уруу орошоходо, хойноһоонь дахажа, булта ородог хонид шэнги, хүнүүд хамуунада оробо гэжэ, ушар удхаа ойлгонгүй орошоод, бүхэли һаһаараа хүдэлмэри хэжэ, хара хүлһөөрөө олоһон һаажэ эдихэ үнээ, унаха морёо нэгэ үдэрөөр мэдэхээ болишоод, шамдал адли, Нима юундэ уймажа ябаха һэм,— гэжэ хоротойгоор ёгтолон хэлэхэдэнь, Радна харюу хэлэбэгүй.

Хүдөөгэй юрын ажалша, дунда шадалтай, гэнэн хонгор зантай Радна үбгэн үхибүүдтээ ехэ дуратай, хүбүүнэйнгээ һургуулида ябажа байһанда, басаганайнгаа комсомол боложо, олоной суглаа хуралда ябадаг болоһондо урматай баяртай һуудаг байгаа. Анхан коммунада ороходоо, ушар удхыень гүйсэд һайнаар ойлгоодшье ороо гэжэ хэлэхэнь бэрхэ, мүн ойлгоогүй аад, ороһон гэжэ яажэ болохоб даа. Юрэдөөл, нэгэ талаһаа, хамтын ажалнууд, бороогүй һүүлдэ ургаһан мөөгэ шэнги, гэнтэ олон тогтожо, Хужарта нютагай арад зоной олоороо орожо байхада, зоной гуримаар байха гэжэ ороһон ба нүгөө талаһаа, хүдэлмэридэ дуратай, ажал хэхэ хүсэлэнтэй хүн тула хамтаараа ажал хэхэдэ хабатай, үлүү хүсэтэй байха гэжэ һанажа ороһон бэлэй.

Тиигээдшье, Радна хадаа коммунынгаа ажал хүдэлмэридэ хойшоо харалтагүй, шууд сэхээр оролдожо ябадаг байба. Гансал гасалантай юумэн гэхэдэ, Раднын һамган коммунада ороһон саһаа хойшо үдэр бүри гэмэржэ химэлжэ байдаг. Баһа зөөриез мэдэхээ болиһондоо татагалзаха һанал зарим үедэ түрэдэг байбашье, өөрөө зорижо ороһон туладаа Радна ниитынгээ ажал хүдэлмэри сугарилтагүй хэжэ, жүдхэмжэтэй эрхим хүдэлмэришэдэй нэгэн болоһон байба.

Дулгар, коммунада орохо анханһаа дурагүй байһан болобошье, үе үргэлжэ, орон гаран, коммунада орохые

идхаж баалажа байдаг Янжама басаган ба коммунада оронгүй байжа огто зохихоо болибо гэжэ ходо хэлэдэг Радна үбгэн хоёройнгоо, үгые үнэндөө дабажа шадахагүй, юрэ хооһон гэмэрэлгээр ханаагаа заһаад һуудаг бэлэй.

Радна Дулгар хоёрой хара гэр соогоо хэдыш арсалдабал, хэдыш заргалдабал, хүгжэжэ байһан колхозууд ондоо болохо юм бэшэ...

Хүдэлмэри хэжэ эсэһэн дээрээ хүгшэндөө гэмэрүүлжэ хашарһан Радна хэбтэмсээрээ бүхэ нойроор унтаж, бүдүүн шангаар хурхиршана.

Дулгар үнөөхи оймһоо оёжол һууна. Гарма хүбүүмни ямархан байрада байдаг юм ааб, мүнөө унтаж байна ха гү, али номоо үзэжэ һууна гү гэжэ ханаандаа оруулхадань, Дулгарай нюдэндэ Гарма харагдажа байһан мэтэ, зүһе шарайнь, хубсаһа хунарынь тон элихэнээр ханагдана. Тиигэжэ һуутараа, Дулгарай сэдхэл бодол Гарма дээрэһээ Янжамада шэлжэн ерэжэ, басагани ехэ болоо гэшэ ха даа, яагаашье түргэн юм гэшэб! Һаяхан лэ нарай юумэ байгша һэн даа. Мүнөө хаана байна ааб, улаан булан гэдэгтээ һуужа байна аа гү, али гараад ерэжэ ябана гү, нохойдо зуулгажархина гү гэжэ баһа ханаата болохынь тэндэ, гэнтэ үүдэн нээгдэжэ, үбэлэй хүйтэндэ үб улаахан болоһоһон хасартай Янжама солбон хүнгэхэнөөр орожо ерэбэ.

Янжама орожо ерэнээр эхынгээ ойро туласа ошожо, оёжо һууһан оймһыень тонгойжо хараад:

— Эжы, ударник болоо ха юмши! Яагаа ехые оёо гэшэбши, шамайе хамарай тамхяар шагнаха тухай хойто суглаан дээрэ табиха болоо,— гэжэ шоглон хэлэжэ энеэгээд: — Эжы, сай бии гү? — гэжэ эрхэлэн татаһан дуугаар асууна.

— Саанаш гүсэ соо хүйтэн сай байха, халаагаад залги. Энэ ноһоо ээрэхэ, юумэ хүүмээ оёхо хадхахагүй, бүхэли һүниндөө хаана ябана гэшэбши, яаһан бузар булай юумэ гэшэб? — гэжэ Дулгар хүгшэн сухалтай янзаар гэмэржэ эхилнэ.

— Эжы, бү уурла. Би шамда ехэ һонин юумэ хэлэхэб,— гээд, гүсэтэй сайгаа абажа, шэрэм дээрэ халааха гэжэ табяад, шэрэмэйнгээ амһарта ябан һуужа, түлээ хэжэ, галаа үлээжэ аһаһанайнгаа һүүлдэ, доошоо нам һуугаад: — Би үглөөдэр гэр доторхёо сүм ондоо болгохом. Гэрээ ялайтар угаагаад, тээ тэрэ муухай торхо, тэрэ хара үхэг, бурхан гэхэ мэтын хэрэггүй юумэнүүдые

дууһан гаргажа хаяхам. Тиигээд ханаараа дүүрэн гоёнууд зурагтай саарһанууды асаржа няахаб,— гэбэ.

Янжамын «гэр угааха» гэһэн үгэ ууртай һууһан Дулгарай шэхэндэ ехэ харша дуулдаһан тула, тэрэниие эрид эсэргүүсэхэ гэжэ һанажа байһан дээрэнээ, хойшонхи үгэнүүдтэнь анхарал табингүй, «бурхан» гэһэн үгыгэ Дулгар огто ойлгонгүйгөөр үнгэргэһэн байба.

— Нүхэр, бү хиирэ, энэ үбэлэй хүйтэндэ гэр угааха гэжэ эндэ уһа саһан болгохошни бы?! Хабар дулаан болоходо, угааха саг байха. Хэхэ юумээ оложо ядабал, харин тахил бурханаа ялайтар аршажархи! — гэжэ Дулгар хүгшэн хэлэнэ.

— Һэ... яагаа һанаа амараар хөөрэнэбши даа: комсомолой үүр хабар болотор бидэ хоёрые хүлеэжэ байха юм бы! Гурбан хоногой болзор соо сэбэрлэхэ гэжэ мүнөө тогтоогообди. Тахил бурханаа аршаншьегүйгөөр гаргажархихада болохо юм ааб даа,— гэжэ Янжамын хэлэхэдэ, Дулгар ехэ сошордонгёор эрьен хаража, ойрохон зуура дуугай байгаад, гэнтэ шангаар:

— Яагаа?.. Бурхан гаргахашни бы! Өөрөө энэ дороо тонило! Муухай эмэ, хиирээд ерээ гүш? Ямар альбан шолмос шүгнөөд ерэбэш? Би амиды байгаа сагтаа наһаараа тахижа һууһан бурханаа шамда гаргуулхагүйб. Үзэхэбди... Юу хэлэбэ гээшэб шүдхэршни! — гэжэ хараал шэрээл болобо.

Янжама бааханшье сухарижа үгэбэгүй.

— Үзэхэбди. Би энэ муухай торхо энэ бурхан хоёрые гаргажа хаяхаараал хаяхаб,— гэжэ эрид харюусаба.

Дулгар хүгшэн тэнсэлгүй уурлажа, даб гэжэ бодоод, ойроо һууһан Янжамые агта даража, дайралдаһан газарта гарайнгаа хордотор альгадажа мэдэбэ. Янжама уй хай боложо, орилхо уйлахынгаа забһарта: «Бурханиешни бута сохёод, гаргажа хаяхаб!» — гэжэ улам эсэргүүсэнэ. Дулгар хүгшэнэй альгадаха, хараахань улам бүри шангадана.

Гэр дотор айхабтар шаг шууяан, хараал шэрээл, уй хай, тэшэгэнээн нэшэгэнээнэй болошоходонь, унтажа хэбтэһэн Радна, гэнтэ сошожо бодошоошье һаа, гүйсэд һэрижэ ядажа, нойрмогтойгоор:

— Һөөе! Болиит, болиит, яажа байна гээшэбши, хиирээ гүш? — гэжэ шангаар хашхарна.

Дулгар нэгэ бага намдажа:

— Энэ эмэмнай хиирээ галзуураа гээшэ гү? Тахижа

һууһан бурханиешни бута сохижо, газаа хаяхам гэжэ байнал,— гэнэ.

— Янжама-а! Ши яагаабши? — гэжэ Радна асууна.
Уйлажа байһан Янжама:

— Хаяхаб... Мүнөөдэр комсомолой суглаан дээрэ коммунын гэшүүн комсомолшууд гэр дотороо бурхан байлгахагүй гэжэ тогтоогобди. Бурхантай байһан хүниие комсомолһоонь гаргаад, коммунаһаа намнаха гэжэ хэлсээбди. Шабар бурханай түлөө комсомолһоо гаргуулха аргам үгы,— гэжэ зоримгой эрид харюусаба.

Һүхөөр сохюулһан мэтэ, зосоонь харанхы боложо, Радна уруугаа харан, абяагүй һууба.

Дулгар хүгшэн гэнтэ сурхирса уйлажа, пулаадайнгаа үзүүрээр нюдөө аршаад, Радна тээшэ хандан хэлэнэ:

— Шинии хамуунада байхын тулада би наһаараа тахижа һууһан бурханаа яабаш хаюулхагүйб... Иигэжэ нүгэл үргэлжэ байха аргам дүүрээ. Бурханда һүзэгтэй, ламатай барисаатай гэжэ хүн зон хэлсэхэ, хашартай юм аабза, ехээр зула хүжэ ялайлгаад юу болохоб, дотороо һүзэглөөд һанаад байхадамнай өөрэгүй гэжэ байжа хэлэдэг хадашни, хэдэн һара бурхандаа зула барихаа болёо агшаб. Үглөө үглөөгүүр энэ хамуунаһаа, юрэдөө, гарая! — гэнэ.

Тиигэжэ хүгшэнэйнгөө уйлажа һуухада, Раднын доосоо тон ехэ уяран муудажа, сонхын хажууда һугшаран байһан Янжама тээшэ хаража хэлэнэ:

— Янжама, муха, ши боли. Нэгэ арга олоод, ушараа хэлээд, бурханаа гаргангүй байжа үзүүжэбди.

— Би яашье болихогүйб. Хэндэшье хэрэггүй гуулин, шабар бурханайтнай түлөө комсомолһоо намнагдажа, бүхэли наһаараа нэрээ хухарха аргам үгы. Аба, та минии ябадалые баһа бодолсохо ёһотойт,— гэжэ Янжамын гомдолтойгоор уйлаганан хэлэхэдэнь, баһа Раднын доосоо хүлбэрин, басагаа хайрлаха сэдхэл түрэнэ.

Уйлалдажа байһан хүгшэн басаган хоёрынь Раднада тэгшэ хайратай — коммунаһаа гараханьшье бэрхэ, тахижа һууһан бурханаа хаяханьшье бэрхэ байба. Раднын толгой соо элдэб олон юумэ худхаралдан һанагдажа, бодолынь төөрин манаржа байтараа, гэнтэ һанал абажа, сэхэлдээд:

— Таанар яанат, дураа мэдэгты. Би коммунаһаашье гарахагүйб, бурханһаашье һалахагүйб,— гэжэ тоб гэтэр шангаар хэлэбэ.

— Минии байха аргам үгы. Шиниш гарахагүй юм

һаа, би үглөө үглөөгүүр хамуунын түрүүлэгшэдэ ошожо, хубита зөөриез илгуулан абаад, дасан абаашажа, олондо үргөөд, шабганса болохом,— гэжэ Дулгар хүгшэн мүн сухаришагүй эрид хэлэбэ.

— Шини тиигэжэ бандинарта абаашажа үгэхэ зөөри гэжэ байхагүй. Ябахаа һанабал, бурханаа үргэлөөд лэ яба! — гэжэ Янжамын хэлэхэдэ, Дулгар хүгшэн тэсэжэ ядан, бодожо ерээд:

— Ши минии түрэнэн, минии тэжээһэн үхин гээшэш. Намайе хооһоор намнаха болобобши! Би, шамайе һургахадаа, хэнһээшье асуухагүйб,— гээд, баһа Янжамаяа даража, альгадажа эхилбэ.

Радна гүйн бодожо, һалгаагаад:

— Хэрэлдэхэ наншалдаха юумэгүй, хуули байһан хойноо зөөриетнай хубаагаад үгэхэ. Хэн хайшаа ошохоб — дураараа бологты. Бил коммунаһаашье гарахагүйб, бурханһаашье һалахагүйб,— гэжэ дабтан хэлээд, хэбтэридээ ошожо, хэбтэшэбэ.

Раднын гэр дотор гурбан хүсэн мүргэлдөө — хэниинь хэндээшье сухарилта хээгүй.

Иимэ ехэ хэрүүл шууяанай һүүлдэ Раднын бүлэнэр гурбан ондоо һалаха гэжэ шиидэбэ ха.

Тиигэжэ шууялдаад, эсэстээ һалаха гэжэ шиидэһэнһээн хойшо хахад саг үнгэрөөд байхада, Раднын гэр дотор хон жэн, харанхы байна. Гансал үе үе Янжамын һугшарха абьяан, үбгэн хүгшэн хоёрой ээлжээгээр хурхиралдаха тодохон дуулдана.

ЯНЖАМА ЯБАХА БОЛОБО.

Үбэлэй сэлгээ хүйтэн үглөөгүүр нарин голой шанга жабарта Хужартын айлнуудай үрхөөр гараһан утаан газар сохижо, голоор ябаһан аяншанай шаргануудай шахинаха шэмээн сууряатан дуулдажа байба.

Үнгэрһэн һүниин ехэ тулалдаанай һүүлээр үхэһэн мэтэ бүхөөр унтаһан Раднатан үглөөгүүр орой болоһон хойно бодобо. Гэр доторнь урданайхидаал бэшэ, шоройньшье хамагдаагүй, унтаһан дэрэ дэбисхэрынньшье хуряагдаагүй, Раднатан бултадаа ууртай сухалтай, бултадаа абяагүйнүүд һуужа, доро дороо сайгаа ошон хороно.

Радна, ажалһаа гээгдэһэндээ гэмшэн, гэр бүлэнэрэйнгөө һандарха болоһон энэ жэгшүүритэй ушар тохёолдоһондо гутажа, уруугаа хаража, гаһаһаа хүхэжэ,

Г А Р Ш А Г

Буряад совет литературын үндэнэ нуури табилсагшадай нэгэн	5
Хиртэнэн нара (повесть)	
Нэгэдэхи бүлэг	
Бурхан торхо хоёр	12
Янжама ябаха болобо	22
Хоёрдохи бүлэг	
Тармалгын үе	25
Хоёр бэшэг	32
Гурбадахи бүлэг	
Буруулган бүрхэг үдэр	38
Хагсуутай харанхы хүни	42
Дүрбэдэхи бүлэг	
«Тэрэшни манай хүн гээшэ»	54
Гэмынь урдаа, гэмшэлынь хой- ноо	58
Табадахи бүлэг	
Хабарай үдэшэ	69
Хоёр баяр тохёолдобо	73
Шэнэ бэрхэшээл	78
Брынзын санха (роман)	
Нэгэдэхи бүлэг	85
Хоёрдохи бүлэг	93
Гурбадахи бүлэг	108
Дүрбэдэхи бүлэг	121
Табадахи бүлэг	137
Зургаадахи бүлэг	152
Долоодохи бүлэг	164

Наймадахи бүлэг	179
Юнэдэхи бүлэг	192
Арбадахи бүлэг	202
Шуната хюдалга (рассказ)	225
Хэрэг бүтэбэ (рассказ)	235
Лодорин зүүдэн (рассказ)	249
Үбгэн Жэбжээнэй (үльгэр)	256
Урда тээхи хэблэлдэ оруулагдаагүй зохёолнууд	319